

Jedenáct podmínek biofilního obratu kultury

Josef Šmajš, 2014

Pomineme-li lidskou biologickou přirozenost, kterou změnit nemůžeme, existuje také kulturní příčina dnešní globální civilizační krize. Touto skrytou příčinou, na jedné straně zastřenou válkami, bídou a sociálním vyloučením a na druhé straně blahobytem, informační technikou a mocí bohatých, je biologicky podmíněné, ale teprve antickou kulturou vytvořené predátorské duchovní paradigma. Již v antice došlo nejen ke ztotožnění myšlení s bytím (Parmenides), ale i nadřazení idejí nad skutečnost (Platón). Síla a deformující povaha geometrických, matematických a fyzikálních abstrakcí, kterou převzala a rozvinula novověká věda, dodnes přehlíží subjektivitu přírody, provokuje konflikt kultury s přirozeným bytím. Toto skryté protipřírodní nastavení vědy, které se už v průmyslové revoluci propojilo s kapitálem, musíme dnes odhalit, kritizovat a opustit. Nejde pouze o spravedlivé rozdělování společenského bohatství. Jedná se pustošivý boj umělé a dočasně existující kultury s jejím hostitelským systémem – Zemí. Jde o konflikt, v němž existenčně ohroženým systémem je na přírodě závislá kultura. Antropologické, sociální a politické aspekty konfliktu, které dnes tematizuje publicistika a společenské vědy, jeho hlubinnou podstatu zastírají.

Jaké úkoly čekají filosofii a nové vědy o kultuře?

1. Musíme důsledně a neúnavně prosazovat nové pochopení přírody. Příroda coby systém, který člověka vytvořil a zahrnuje, stojí strukturně, funkčně i hodnotově nad kulturou. Tuto nadřazenost přírody je třeba začlenit do základní školní výchovy a občanského vzdělání. Pozemská příroda vznikala samovolně, miliardy let trvající přirozenou evolucí. Vzdělávací systém by měl už na nejnižší úrovni objasňovat evoluční a informační hodnotu přírody, její posvátnost a tvořivou subjektivitu. Měl by ukazovat, že lidská individuální, kolektivní i podnikatelská subjektivita by teprve v biofilní kultuře mohly být částí této širší a starší subjektivity přirozené. Vždyť i z úzce ekonomického pohledu, který dnes převládá, lze přírodu chápat jako plně automatizovaný planetární výrobní podnik, který nemá vlastníka, nepotřebuje dodatkovou energii, nevytváří odpady ani dluhy, prostředí nedevasuje ani nezamožuje. Zdarma „vyrábí“, obnovuje a rozvíjí živé systémy včetně zdravého, vzdělavatelného a relativně šťastného člověka.

2. Pro žáky, studenty i veřejnost musíme přiměřeně objasnit kulturu. Kultura není ani pokračováním evoluce přírody, ani její kultivací, jak se dnes chybně předpokládá. Nestojí nad přírodou, nýbrž je jejím jen dočasně existujícím cizorodým útvarem. Vzniká procesem umělé tvořivosti našeho biologického druhu, který svůj přirozený domov v přírodě nenachází, nýbrž namáhavě buduje. Kultura tedy není „rozšířeným fenotypem“ člověka, jakým jsou např. pro bobry jejich hráze. Je umělou stavbou z vysoce uspořádaných přírodních struktur, ale podle jiné vnitřní informace – podle duchovní kultury, kterou příroda nevytvořila a které nerozumí. Planetární expanze umělého kulturního bytí vede proto nutně k ubývání bytí přirozeného, tj. pro člověka nenahraditelné živé i neživé přírody. Dosud plně neodhalená převaha přírody nad kulturou však spočívá i v tom, že v plně umělém kulturním systému lidé dlouhodobě žít nemohou. Potřebují celou biosféru, přirozené neživé prostředí, čistou vodu, vzduch a zdravé potraviny. Lidská přirozenost se umělému prostředí nemůže ani nesmí přizpůsobit.

3. Musíme nově pochopit člověka. Člověk, přestože vytvořil pozoruhodnou kulturu, je normálním, s biosférou sourodým biologickým druhem. Jeho zvláštnost nespočívá pouze v tom, že poznává, mluví, myslí, učí se a věří. Spočívá hlavně v tom, že mu byla vrozena tendence k útočné adaptivní strategii a že obdržel schopnost vytvářet kulturu. Jako biologický omnivor (všežravec) a tvůrce kultury má velmi slabý morální vztah jak k ostatním živým systémům, tak k neživému prostředí Země. Dnešní nadměrnou saturaci jeho technických potřeb, která nemá ani vážný důvod, ani žádné přirozené hranice na straně lidského organismu, však vyvolává spontánní růst ekonomiky a technosféry. Tento protipřírodní růst, který se dočasně vymkl lidské racionální kontrole, bude třeba omezit a sladit se Zemí. Pouze základní životní potřeby člověka (obživa, fyzická zátěž, odpočinek, pocit užitečnosti a štěstí), mají na straně jeho organismu své důvody i evolučně vytvořené meze. Expanze materiální kultury a techniky má sice rovněž své hranice, ale bohužel na straně poškozené Země a vyhynutí našeho druhu.

4. Snaha zastavit fyzický růst kultury nestačí. Materiální formy kultury mohou vznikat jen zcizením, rozbitím a druhově sobeckým přeformováním evolučně vytvořených přirozených struktur. Od jisté úrovně rozmachu abiotické protipřírodní kultury (od průmyslové revoluce) planeta Země sice kulturu i nadále snáší, ale stále méně ji svou aktivitou podporuje. I kdyby dnešní kultura už dále nerostla, pustošila by a zamořovala by Zemi svými látkovými a energetickými nároky na prostou reprodukci. I v současné podobě by vytvářela nebezpečné odpady, jimiž se po čase stanou všechny vyrobené artefakty – veškerá materiální kultura včetně techniky. Nadále by plíživě pustošila Zemi, produkovala chemické zamoření, zplodiny produktivní, dopravní i spotřební techniky.

5. Musíme nově orientovat přírodní vědy i techniku. Příroda přírodní vědy k ničemu nepotřebuje. V genomech živých systémů je obsaženo vše potřebné pro fungování biosféry. Přírodní vědy, které se zpředmětňují ve výrobní, dopravní i spotřební technice a jež jsou spolu s ekonomickým liberalismem příčinou extrémní zátěže přírody, bude třeba biofilně orientovat. Materiálově a energeticky náročnou spotřební techniku (zejména oblíbené osobní automobily) bude nutné v zájmu zachování obyvatelnosti Země redukovat. Také reklama a finanční pobídky k fyzické spotřebě jsou už dnes, ve fázi nadbytku zboží, neudržitelným přežitkem z období všeobecné chudoby. Zejména v přelidněných průmyslových oblastech je třeba Zemi navracet půdu, která jí byla neuváženě odňata. Ekonomickou i spotřební aktivitu musí praktická politika s ohledem na zatížení ekologické niky příslušné kultury omezovat.

6. Musíme zastavit proces neviditelného chemického zamořování potravin, vody a vzduchu. Omezený příkon sluneční energie oživoval vždy jen tolik abiotické látky, aby pro život na bázi uhlíku a několika dalších prvků vznikalo dlouhodobě udržitelné optimum. Ve druhé polovině minulého staletí se nám však podařilo v širším měřítku technologicky „oživit“ i další prvky. Ty dnes jako chemické sloučeniny fungují ve strojové i automatizované technice, staly se součástí umělých hmot, obalů, léků, barev, hnojiv, postřiků atp. Objevují se v půdě, rozpouštějí se ve vodě, sublimují do vzduchu. Člověka i ostatní živé systémy kontaminují na úrovni somatické, hormonální a snad i genetické. Protože naše smyslová výbava byla přirozenou evolucí konstruována pro zdravé nezamořené prostředí, neumíme ohrožení, které dnes vzniká, vnímat ani pojmenovat. Pro chemicky otrávenou Zemi naše makroskopická orientace zrakem a sluchem bohužel nestačí.

7. Je třeba zastavit proces ubývání lidské fyzické práce. Potřeba přiměřené fyzické a psychické zátěže je biologicky zakotvená. Užitečná práce může být funkční náhradou této námahy našich předků při obstarávání potravy a zachování života ve volné přírodě. Nadešel proto čas záměrně vytvářet technologické mezery pro účast člověka ve výrobním i kulturně obslužném procesu. Efektivnost nemůže být jediným měřítkem kulturního optima. Pracovní schopnost, již má každý zdravý člověk ve svém organismu a kterou překotně nahrazuje technika, se v důsledku růstu populace stává téměř neomezeným „přírodním zdrojem“. Příroda, kterou dnes ekonomika vykořisťuje namísto lidské práce, se naopak stává „zdrojem“ omezeným a stále vzácnějším. Klasický kapitalismus, který vykořisťoval dělníky a za jejich práci jim alespoň částečně platil, se dnes proměnil v systém, který za vyčerpání a zničení neživých přírodních sil žádnou náhradu Zemi neposkytuje. Ale nejde o problém finanční náhrady. Příroda, která umí reprodukovat živou lidskou práci, nedokáže obnovit vyčerpané suroviny a fosilní paliva, neumí rychle odstranit chemické zamoření. Snížená potřeba práce, která vzniká predátorským zaměřením vědeckotechnického pokroku, pustoší přírodu našim potomkům, stresuje zaměstnané i nezaměstnané, ohrožuje stabilitu globální kultury.

8. Musíme rychle rozvinout nové společenské vědy. Společenské vědy, které jsou zatím ve stínu predátorsky orientovaných věd přírodních, mají poprvé příležitost stát se novým fundamentem kritického myšlení pro 21. století. Z povahy jejich předmětu s nimi můžeme spojovat vyšší morální a světonázorovou odpovědnost. Jejich předmětem však musí být nejen lidské jednání, svoboda a lidská práva, ale také kultura jako podřízený systém staršího, širšího a plně svébytného systému planety. Globální kulturu dnes vytváříme spojenými silami celého lidstva, ale ani proces, jímž vzniká, ani výsledek, jehož se ve vztahu k člověku a přírodě dosahuje, společenské vědy teoreticky neobjasňují. Nesprávný přístup ke kulturnímu systému, nepochopení funkce vědy v kultuře a role kultury v biosféře, jsou patrně skrytými příčinami krize politiky i faktorem politické pasivity veřejnosti.

9. Čeká nás úkol prosadit biofilní duchovní paradigma. V predátorském duchovním paradigmatu, které sice koření v lidském genomu, ale které je poměrně nedávným kulturním produktem, sloužily věda, technika, výroba i spotřeba lidskému druhovému sobectví. Také novověké vzdělání podporovalo emancipaci člověka od přírody, vedlo k růstu produktivity práce, k lidské seberealizaci a rozmachu kultury na úkor přírody. Dnes se proto podílí na vyhrocování konfliktu kultury s přírodou. Úkolem filosofické ontologie a nových věd o kultuře je odhalit a kritizovat staré predátorské paradigma, které bylo oprávněné pro existenci málo rozvinutých regionálních kultur na nepoškozené Zemi. Nově pojaté vzdělání by mělo naopak šířit paradigma biofilní, ukazovat jednotu člověka a přírody, odhalovat ničím nepodmíněnou evoluční a informační hodnotu Země.

10. Je čas přiznat Zemi subjektivitu. Příroda není ani látka, ani energie, ale ani věčně se pohybující stroj – perpetuum mobile. Je tvořivou aktivitou, nejširší spontánně obnovující se subjektivitou. Její tvořivost umožnila i dočasnou a dílčí subjektivitu lidskou, kterou dnes bohužel deformuje predátorsky nastavená umělá subjektivita kulturní. Také proto se musí kulturní subjektivita přizpůsobit podmínkám všemu nadřazené tvořivé síly přírody. Nynější expanzi protipřírodní kultury bude třeba zastavit a podříditi dlouhodobě možné zátěži Země. Od války s přírodou, jejího drancování a chemického zamořování, musíme přejít k symbióze a k pokusu o spolupráci. S planetou, jejíž tvořivou subjektivitu zarytě popíráme, musíme uzavřít trvalý mír, dohodu o vzájemných službách a likvidaci nepotřebných umělých produktů.

11. Filosofii a společenské vědy čeká úkol navrhnout koncept Ústavy Země

Dnešní ústavy národních států jsou antropocentrické, obhajují lidskou a státní suverenitu v podmínkách platnosti predátorského duchovního paradigmatu. Neberou v úvahu fakt, že kultura, přestože je pouze dočasným umělým systémem, svou expanzí nevratně poškozuje starší a širší hostitelský systém Země. Kultura jako umělý implantát přírodního organismu se musí včas podvolit jeho nadřazené svébytnosti, tvořivé aktivitě a subjektivitě. Explicitně formulovaný návrh Ústavy Země, pro jejíž obrys už přírodní vědy vytvořily nezbytné teoretické poznatky, by měl vzejít z pera filosofů a měl by obsahovat zejména tři části:

1. formulaci statutu planety Země jako nejstarší, nejširší a nejmocnější subjektivity; 2. formulaci statutu člověka jako biologického druhu existenčně vázaného na Zemi; 3. formulaci statutu kultury jako umělého nesvébytného systému podřízeného Zemi.